

2022, 9(1): 235-250

DOI: <https://doi.org/10.17572/mj2022.1.235250>

Makaleler (Tema)

YÜZÜNDE FARKLI OLMAK VE FARKIN GÖRSEL TEMSİLİ ÜZERİNE BİR TARTIŞMA

N. Gamze TOKSOY¹, Nihan BOZOK²

Öz

Bu metinde, yüzü sakatlık, hastalık veya iz nedeniyle farklı olan kişilerin görsel temsillerinin üretilmesi hakkında bir tartışma yürütülmektedir. Çalışmanın kuramsal temelini yüze bakmanın toplumsal kuruluşu oluşturmaktadır. Yüz, toplumsal ve kültürel atıflar dünyasının devamlılığı içinde görülür ve anlam kazanır. Yüzü farklı olan kişi, mevcut görme rejiminin bağlı olduğu sosyal ve kültürel semboller sisteminden kopar, iletişim kabiliyeti azalır ve toplumsal olarak dışlanır.

Bu araştırma, yüzünde görünür farklılığı olan bireylerin maruz kaldıkları ayrımcı ve dışlayıcı bakışı günümüz görsel dünyası içinde yeniden ele almaktadır. Yeni medyanın sağladığı iletişim olanakları, toplumda normal dışı kabul edilen bireylerin kendilerini ifade edebilecekleri ve deneyimlerini aktarabilecekleri kanalları açmaktadır. Görünürlük alanının böylesine çeşitlenmesi, günümüz görsel kültürü içinde ötekine bakışı da etkilemektedir. Bu metin, *Yüzümle Mutluyum Derneği*'nin Instagram hesabındaki paylaşımlarından yola çıkarak sosyal medyada normal dışı kabul edilen yüzlerin görsel temsilinde getirdiği olanakları tartışmaya açmaktadır.

¹ N. Gamze TOKSOY, Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-7506-897X, gamzetoksoy@gmail.com

² Nihan BOZOK, Doç. Dr., Beykent Üniversitesi, Sosyoloji (İngilizce) Bölümü, ORCID: 0000-0002-8217-4711, nihanbozok@beykent.edu.tr

Makalenin Geliş Tarihi: 28.02.2022 | Makalenin Kabul Tarihi: 02.05.2022

© Yazar(lar) (veya ilgili kurum(lar)) 2022. Atif lisansı (CC BY-NC 4.0) çerçevesinde yeniden kullanılabilir. Ticari kullanımlara izin verilmez. Ayrıntılı bilgi için açık erişim politikasına bakınız. Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi tarafından yayınlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Yüz, Görsel Sosyoloji, Sakatlık Çalışmaları, Toplumsal Dışlanma

A DISCUSSION ON BEING DIFFERENT ON THE FACE AND THE VISUAL REPRESENTATION OF DIFFERENCE

Abstract

This article addresses the production of visual representations of people whose faces are different because of a disability, an illness, or a scar. The theoretical background of the study is based on how we look at faces from a socially constructed perspective. The face is seen and interpreted in the continuity of the world of social and cultural references. A person with a different face thus breaks away from the sociocultural symbol system on which the current visual regime depends, her/his communication ability is reduced, and s/he is socially excluded.

This study reconsiders the discriminatory and exclusionist gaze towards individuals with visible differences in their faces in today's visual world. The communication opportunities provided by new media open up new channels through which individuals whom society considers abnormal can express themselves and convey their experiences. Such diversification of the fields of visibility also affects the view of the other in today's visual culture. The article discusses the possibilities provided by social media in the visual representation of faces that are considered abnormal, based on the Instagram posts of the *I am Happy with my Face Association*.

Keywords: Social Media, Face, Visual Sociology, Disability Studies, Social Exclusion

Giriş

Bakanla görülenin birbirini yansıttığı ve istisnasız olarak her şeyin doğduğu anda hatta daha doğmadan görüntüye kavuştuğu bir gösteri çağında yaşıyoruz (Michaud, 2013, 346). Bu çağın yeni teknolojileri, imgenin hallerinde öylesine çeşitlilik yarattı ki onlara eşlik eden kültürel devinimi anlamak, görme, bakma, görünür olma gibi birçok kavramı bu yeni deneyimlerin süzgecinden geçirerek tekrar sorgulamayı gerektiriyor. Çağdaşlarımızla tecrübe etmekte olduğumuz görme deneyimi imgesel dünyamıza sürekli yeni pencereler açıyor ve karşılaştıklarımız zamansal ve mekânsal sınırları aşılıyor. Ağ toplumu, coğrafyaları saniyelerle kat eden hızla görüntüleri dolaşıma sokuyor, kişisel yaşamlar daha önce hiç olmadığı kadar ayrıntılı ve çeşitlilikte dünya sahnesine çıkıyor. Kişilerin kendi yaşamlarına bakışları değişiyor, görmeyle görünür olma arzusu bir arada ilerliyor ve mahremin sınırları alışageldiğimiz boyutların çok ötesine taşınıyor. Sıradan birey

için sokakta, seyahatte, iş yerinde tuttuğu görsel günlükler kadar ev içi görüntülerinin sosyal medyada paylaşılması da olağanlaşıyor.

Günümüz görüntü dünyası bütün bu çeşitliliğin içinde elbette ayrımcı bakışı, tanımlayıcı ve damgalayıcı çerçeveleri barındırmaya devam ediyor. Yeni medyanın imkânlarıyla şekillenmekte olan görsel kültür, ötekine karşı toplumda yerleşik kalıp yargıları üretmekten vazgeçmiyor. Sosyal medya uygulamaları ve filtreler bedenleri bin bir değişik forma sokarak gerçeküstü görüntüler yaratma olanağı sunuyor. Bununla birlikte reklam ve moda fotoğraflarını aratmayacak niteliklere sahip *ışıltili, pürüzsüz ciltlerle, etkileyici bakışlarla, romantik, nostaljik ya da belki doğal bir hava katarak* ideal kabul edilen çerçevelerin içine öznelere davet ediyor. Benliğin “vitrin”i (Goffman, 2009, s. 33) gösteriyi en iyi nasıl sahneleyeceğini öğreten standartlarla bezeli ve bedenin parçaları eski anlamlarını taşıırken göstergeler evreninde yeni formlara bürünüyor. İçinden geçtiğimiz görüntüler dünyasında, insan bedeninin en dikkat çekici sunumlarına konu olan parçası ise, üretim ve paylaşım biçimlerine her geçen gün yenilerinin eklendiğini gördüğümüz yüzdür.

Bu çağda yüzün kayda değer bir gösterge değeri var. Bedenimizin bir parçası olarak yüzümüzün bizim kim olduğumuzu, ne hissettiğimizi ve ne düşündüğümüzü temsil ettiği iddiası 2000’lerin başından bu yana oldukça arttı. Yüz, gün geçtikçe gelişen ve neredeyse tekillik izlerini tamamen silme becerisine erişen plastik cerrahinin, uygulama alanlarının önde gelenidir. Görüntülü konuşma teknolojileriyle telefon, sinema ve fotoğraftan farklı olarak sıradan yüzler, mesafeleri hareketli olarak aşır birini görme kapasitesi kazandı. Yüz, 2010’lardan günümüze uzanan ve kendini gösterme isteğinin zirveye çıktığı selfie kültürünün ana malzemesidir. 2020’den bu yana ise, Covid-19 pandemisiyle birlikte iletişimin ekrana ve en çok da yüze sıkışmasıyla, yüz neredeyse bedeni ve yaşamı tümüyle temsil etmeye aday bir iletişim aracına dönüştü. Bakışımızı kuran toplumsal yargılardan ve bedenleri yöneten politikalardan fazlasıyla nasibini alan yüz, insanı gittikçe kendinden müteşekkil kılıyor. Diğer bir deyişle, yüz tüm iletişimin kendisinde başlayıp bittiği yere dönüşüyor.

Yüzün böyle baskın bir göstergeler mekânına dönüşmesi, yüze bakmaya çalışan ve onun bireysel ve toplumsal kuruluşunu anlamaya uğraşan sosyal bilimcilerin pek çok şeyi hesaba katmasını gerekli kılar. Yüzü görme/gösterme rejimi, normal addedilen yüzün sınırlarına ve standartlarına başvurarak kurulur. Yüze ilişkin normallik atıfları, toplumsal kabuller ve standartlar, yüzü, ardındakini örten, toplumsal eşitsizlikleri, ırkçılığı, ayrımcılığı besleyen ve ötekini sürekli işaret edip damgalayarak kendi ile başkaları arasındaki farkı her daim vurgulayan pratiklerin konusu haline getirir. Farklı olan yüzü görme rejimi, farklı olanın insan dışı sayılmasından, “ucubenin” teşhirine, sakatlığın keşfinden tıbbileştirmeye ve tuhafıktan çıkıp sayısız fark içinde erime talebine değin uzanan tarihsel değişimler gösterir (Courtine, 2013, s. 167-218). Günümüzün görme rejiminde, yüzündeki bir farklılık veya benzemezlik nedeniyle insanı ayrımcı bakışın hedefi haline getiren, bu yolla toplumsal normları, yerleşik kanaatleri ve önyargıları körukleyen söylem ve pratikler çok çeşitlidir.

Öte yandan, günümüz iletişim kanalları, görüntüleri çeşitlendirdiği kadar üretim ve paylaşım biçimleri üzerinden de farklılaştırır. Sosyal medya kullanıcısı artık yalnızca seyirci değil, kendini görüntülerle ifade edebilen, görünmek istediği hallerin kurgusunu, montajını yapabilen biridir ve kendi imgesini milyonlara ulaştıracak paylaşım ağlarını kullanma olanaklarına sahiptir. Başka bir ifadeyle, kimliğin görsel sunumunun bugün değişmez standartları olamayacağı gibi toplumun dışına itilen, yok sayılan veya görülmek istenmeyen kişiler de birer görüntü üreticisidir. Görüntü üreticilerinin niceliksel artışının ötesinde, normal dışı kabul

edilen bedenler de görünürlük alanına daha önce dahil edilmeyen biçimleriyle eklenerek çoğullaşmaktadır. Bütün bu gelişmeler, ötekinin görsel temsiline dair kültür ve ideoloji etrafındaki tartışmaları yeniden değerlendirmeyi kaçınılmaz kılıyor.

Bu makale, normal addedilen yüzün sınırları dışında kalan yüzlere ve onlara ilişik yaşam deneyimlerinin günümüz iletişim ortamında ifade edilmiş biçimlerine odaklanıyor.³ Kimi zaman bir ben, bir eksiklik, bir fazlalık; kimi zaman renk, doku, biçim, leke, yara veya bir iz ile yüzü ayrımcılığın ilk çarpışma mekânı haline gelenlerin deneyimlerine ışık tutmaya çalışıyor. Makalenin çıkış noktasında, “eksikten, fazlalıktan, farklılıktan, hastalıktan ya da sakatlıktan muzdarip bir yüze bugün nasıl bir görme rejimi içinden bakıyoruz?”, “yüz yüze bakarken gözümüzdeki bakış kimindir?”, “güzeli, çirkinini nasıl ölçer ve ayırırız?”, “baktığımız yüzlerin gösterdiklerinin tarihsel, kültürel ve toplumsal arka planları ve yükleri nelerdir?” soruları bulunuyor.

Bu sorular ele alınırken, günümüz yeni medyasının yarattığı imkânlar da tartışmaya dahil ediliyor. Yüzünde farklı olan bireylerin değişen görüntü dünyasına nasıl dahil oldukları mercek altına alınıyor. Bu meseleye dikkatlerimizi yöneltmemize ilk vesile olan *Yüzümle Mutluyum Derneği*'nin Instagram hesabını⁴ ve bu hesapta yer alan fotoğraflarla grubun görünür olma talebini merkeze alan bir tartışma örülüyor. Kimliği, ötekinin görsel temsilinden hareketle tanımlayan görsel kültür içinde, söz konusu “sahip olunmak istenmeyen yüz” ise, “olduğu gibi görünme arzusu nasıl karşılık bulur?” Bu soru, görünürlük alanının bugün nasıl düzenlendiğini ve gelişmekte olan iletişim kanallarının aldığı yeni rolleri değerlendirmek için büyük önem taşıyor. Bu anlamda makalede, yüzünde farklı olmanın toplumsal karşılıkları süreklilikler ve kopuşlarla birlikte değerlendirilirken, görsel temsil alanındaki teknolojik değişmelerin farkın temsiline dair bugün hangi kapıları araladığı ve normal kabul edilen bedenlere ait algının değişimine dair taşıdığı potansiyel sorgulanıyor.

Hepimizin Yüzü Bir Süreklilikler Mekânıdır

Baktığımız herhangi bir yüzde gördüklerimiz ne yüzün biyolojik varlığından ne de görmenin basit fizik mantığından ibarettir. Görmek zihin ve düşünce süreçleri ile ilgilidir ve zihinde oluşan düşünceyle görmenin karmaşıklığı artar, çünkü düşüncenin belirmesiyle dil de görmeye dahil olmuştur (Leppert, 2020, s. 14). Bu durumda, yüze bakarken işlemeye başlayan görme süreci, toplumsal, tarihsel ve kültürel bağlam içinde çalışır. Kendisine bakılan yüzün ifade ettikleri de sürekliliklerde, akışlarda ve bağlamlarda kurulur. Yüzümüz bedenimizle bir devamlılık içindedir. Kültür ve yüz arasında geçişler vardır; birbirinin üzerine yazılırlar. Yüz toplumsaldır. Bedenin özgünlüğü, kültür ve toplum hem bakışımızı hem de yüzleri durgun, bağlamsız ve kendi içinde anlamlı olmaktan çıkarırlar. Bakışı ve yüzü bir ilişkiler bütünü içine çekerler. Böylece yüz kişilerarası ilişkilerin kuruluşu ve gidişatı içinde yorumlanır.

³ Bu ilk tartışma bize, yüzde farklılıklara neden olan nadir hastalıklardan muzdarip kişilerin veya çeşitli nedenlerle yüzünde görünür farklılığı olanların yaşadığı toplumsal sorunları anlamak için farklı kollara açılan kapsamlı bir dizi araştırmanın daha gerekli olduğunu göstermiştir. Bu makalede, daha geniş bir araştırmanın arka planını oluşturacak ve yüzünde farklılığa yönelik ayrımcı tutumların esas kaynağı niteliğinde olan ana temaları açma çabası vardır. Bu nedenle metinde belli bir sosyal medya hesabında yer alan paylaşımlardan yola çıkarak, daha sonraki araştırmalar için dikkate alınması elzem olan yüzün toplumsal anlamlarına dair bir çerçeve çizmek amaçlanmaktadır.

⁴ Yüzünde görünür farklılığı olan bireyleri ve ailelerini desteklemek amacıyla 2018'de kurulmuş *Yüzümle Mutluyum Derneği*'nin internet hesapları: <https://yuzumlemutluyum.org.tr>, <https://www.instagram.com/yuzumlemutluyum>

En başta yüz, kendi bedenimizle süreklilik içindedir. Bedenin hareketleri, devinimleri, hissedişleri yüzde devam eder. Rengimiz, sınıfımız, yaşamımızın zorlukları ve kolaylıkları, yaşımız, cinsiyetimiz ve tüm bunlarda meydana gelen değişiklikler yüze yazılır. Bedenimizin bir yerindeki acı yüzümüzden okunabilir, taşıdığımız bir ağırlık veya yapmakta zorlandığımız bir hareket yüzün çıplaklığında hemen kendini gösterir. Yüzün çıplaklığı kişinin yaşamına ve bedeninin kalanına dair önemli bir temsilci olagelmiştir. Sözelimi yüz, yüzlerce yıl portre resminde ait olduğu kişinin tekilliğini ortaya koyduğu kadar, bu kişinin önceden kuşatıldığı sınıfa, cinsiyeti, kimliği, ulusu ifade etmiştir (Legros, 2011, s. 76). Aradan asırlar geçmesine karşın günümüz sosyal medyasında da yüzün bedenin geri kalanını ifade kabiliyeti oldukça güçlüdür. Örneğin, Instagramda #kanserledans etiketinde paylaşım yapan pek çok kanser hastası, hastalık sürecini anlatmak için öncesi ve sonrası fotoğrafları paylaşırlar. Burada kaşların, kirpiklerin, saçların döküldüğü fotoğraflardan yavaş yavaş yeniden çıkmaya başladıkları fotoğraflara geçişi görürüz (Bozok, 2019). Yüzlerdeki ve saçlardaki değişimi yansıtan bu portre fotoğrafları, hastalıktan tedaviye ve iyileşmeye giden yolda kanseri atlatmış tüm bedeni ve bir yaşam deneyimini anlatmaya adaydırlar.

Yüz, bedensel devamlılığı sürdürdüğü gibi, kültürel akışın da yeridir. Yüzün yorumlanması, kültürden süzülüp gelir. Bu, başkasının yüzümüzde ne gördüğüyle yakından ilgilidir. Tarih olarak eski olmakla birlikte kültürün yüzdeki işleyişini göstermesi bakımından burada Japonya'nın köklü tiyatro geleneklerinden birisi olan Kabuki'yi hatırlatabiliriz. Kabuki, parlak kostümlü, yüzleri beyaz pirinç maskeli oyuncuların izleyicilerle diyaloguna dayanır. On yedinci yüzyıl başlarında Kabuki tiyatrosuna kadınların çıkması yasaklanır. Çözüm olarak genç erkekler, maskelerine kadın makyajı yaparak ve kadın kılığına girerek sahne alırlar. Ne var ki bir süre sonra genç erkeklerin de kadın kılığına girmesi yasaklanır, çünkü kadın kılığına girseler de erkektirler ve erkeklerin erkeklerle yaklaşması ahlak dışı bulunmuştur. Nihayet yaşlı erkekler kadın kılığına girer ve onların cinsellikle bağlantılandırılmaları güç olduğundan olsa gerek sorun çözülür⁵. Müzik, jest, mimik ve oyunculuk dengesine dayalı bu maskeli tiyatro geleneği bize, kalın pirinç maskenin dahi ardındakini ve ona bağlı kültürel atıfları örtemediğini gösterir. Yani oyuncular yüzlerini örtmüş, kim olduklarını maskeler altına gizlemiş olsalar da toplumsal cinsiyete dair kültürel kabulleri ve atıfları devre dışı bırakamamışlardır. Bugün de durum aynıdır. Yüzümüzün yerinde kendisi değil bir boşluk olsa bile, kim olduğumuza ve nasıl yorumlanacağımıza dair kültürel değerler, atıflar, kabuller o boşluğa doluşur.

Güzelliğin, çirkinliğin, yaşlanmanın, lekelerin, izlerin, mimiklerin, jestlerin, makyajın, maskenin ve yüze dair ne varsa hepsinin, tarihsel koşullar içinde kurulan toplumsal anlamları vardır. David Le Breton, *Yüz Üzerine: Antropolojik Bir Deneme* (2014) kitabında yüzlerin sonsuz çeşitliliğinin nasıl belli başlı toplumsal ve kültürel çerçeveler içinde anlaşıldığını tartışır. Yüzün toplumsal alana hem bir bağlaç hem de bir araç olarak açılmasını ele alırken, Sovyet film yapımcısı ve kuramcısı Lev Kuleşov'un bir deneyinden söz açar. Kuleşov, bağlamın sabit bir yüze ve bedene anlam kazandıracağını ortaya koymak için oyuncu Mozhukhin'in yakın plan çekilmiş anlık yüz görüntüsünden ibaret bir sekansı üç farklı sahenin ardına yerleştirir⁶ ve seyircilere fikirlerini sorar. Oyuncunun yüzünü, üzerinde dumanı tüten bir tabak yemeğin ardından gören izleyiciler onun aç, karnını doyurmak üzere ve boğazına düşkün bir adam olduğunu söylerler. Yüzü, ölü bir genç kadının tabutunun ardından gördüklerinde, aynı yüzde acılı ve karısının ardından üzüntüsüyle başa çıkmaya çalışan yaşlı bir adam gördüklerini söylerler. Aynı yüzü divanda uzanan genç güzel bir kadının ardından

⁵ <https://www2.ntj.jac.go.jp/unesco/kabuki/en/history/index.html> 18 Şubat 2022 tarihinde erişildi.

⁶ Burada anlattığımız ve Kuleşov Etkisi olarak anılan deneye konu kısa film şuradan izlenebilir: <https://www.youtube.com/watch?v=Mkqwo4GOOVk> 10 Şubat 2022 tarihinde erişildi.

gördüklerinde ise, adamın şehvet dolu olduğunu belirtirler. (2014, s. 128-129). İzleyicilerin sabit bir yüzü, art arda gelen imgeler dizisine, duygularını yansıtarak yorumlamaları, bireysel hikâyemizin ve onun ardında akan toplumsallığın yüzde kesiştiğinin göstergesidir. Kuleşov deneyi de Kabuki tiyatrosu örneği de yüzlerimizin bizi kuşatan kimliklerin, kültürlerin, değerlerin, inançların uğrak yeri olduğunu gösterir.

Her Birimizin Yüzü Bir Kopuş Mekanıdır

Yüz hareketli, değişken, çok düzeyli ve katmanlı bir fenomendir (Black, 2011, s. 1). Bu açıdan, tekil yüzlerin sosyal ve kültürel bağlarla süreklilik ve alışveriş içinde okunması, konunun yalnızca bir boyutudur. Yüze ilişkin diğer bir mesele, onun insan çeşitliliği içinde bir farkı temsil edecek kadar diğer yüzlerden başka olmasıdır. Diğer bir deyişle, bir yüz tek başına içerdiği farklar yüzünden tekrarlar sisteminden kopabilir. Bu kopuşun, yüzü sakatlıkla, hastalıkla, bir izle, yarayla, eksikle, fazlalıkla, oyukla veya yarıyla farklı olan kişi için yaşamını sürdürmesine etki edecek ciddi sonuçları vardır.

Yüzde kim olduğumuza dair bir şeyler gömülüdür ve onlar toplumsal alana yansır. Yüz, mimikler, çizgiler, oyuklar, çıkıntılar ve düzlükler içerir. Bunların hareketleri ve hareketsizliği duyguları sahneler. Yüz, bütünsel bir anlam taşır ve bir 'dili' vardır. Bu dili iletişimin ortak paydası yapan şey tarihsel ve toplumsal süreçlerde gelişmiş olmasıdır. Biz henüz bir söz söylemeden önce yüzümüz iletişimi başlatabilir. Her bir yüz farklıdır ve yüzler insanın tekilliğini görmeyi olanaklı kılar. Yüzün kişiye özgü oluşu toplumla, kültürle ve sınıfla sarmalanmıştır, bu bakımdan orada kimi ortak hatları takip etmek de mümkündür. Yüzümüz hem tekildir hem de toplumsal simgeler alanına bağlıdır. Günümüzde insan yüzünün içinden konuştuğu, insanların yüz yüze baktığında gördüğü bu simgeler alanı gençlik ve yaşlılık, güzellik ve çirkinlik, normallik ve anormallik, siyahlık ve beyazlık, sakatlık ve sağlamlık gibi ikiliklerle biçimlenmektedir. Bu ikiliklerin olumlu yorumlanan tarafında durmak yaşamı kolaylaştırabilme ve konfor sağlayabilme imkânı sunarken, ikiliklerin hiyerarşik olarak aşağıda kalan tarafı olan çirkinlik, siyahlık, yaşlılık ya da sakatlık yaşamı birçok açıdan güçleştirir. Yüzdeki biçimsel farklılık istihdamdan, mutlu olmaya, eğitimden, kamusal alanı kullanabilmeye değin yaşamın her anını etkileyen sorunlara yol açar.

Burada, toplumsal sürekliliklerin güvenli alanından uzaklaşıp daha zorlu bir alana doğru hareket ediyoruz. Yüz bağlı olduğu kültür, toplum ve simgeler sisteminden koparak kendi başına bir farkı temsil ederse, ne olur? Yani sözgelimi albinizmiyse, yüz felci geçirmişsek, yüzümüzde bir dikiş, yara, yanık izi varsa, Treachers Collins sendromu olan biriyseniz, yüz nakli olmuşsak ya da yüzümüzü farklı kılacak bu tür olasılıklardan birine sahipsek yüzümüze bakanlar orada ne görecek ve biz aslında onların ne görmesini isteyeceğiz? Bu sorunun kişilere göre değişen ve paylaşılan bağlama göre ortaklaşan pek çok yorumu vardır.

Yüzdeki farklılık, yüze bakanın alışageldiği anlamların ve nirengi noktalarının kaybolmasına yol açar. Yüzdeki sakatlığı diğer sakatlıklardan farklı kılan önemli noktalardan birisi yüzün iletişim kapasitesidir. Yüz çıplaktır ve bakış hizasındadır. Pierre Ancet (2008), sakat bedenlerle kurulan özne-nesne ilişkileri üzerine tarihsel bir tartışma yürütürken, sakatlık yüzünden aşırı görünür olmanın bir süre sonra hiç görülmemeye, karanlığa yol açtığını söyler. Karanlıktan ve görülmemekten kastettiği şey, sakat beden ile kesilen toplumsal ilişkidir. Yani ona fazlasıyla bakılır ama kendisiyle iletişim kurulmaz. Burada Ancet, kendisine ısrarla bakılan ama yok sayılan kişilere dair sakatlık tartışmasında en belirgin örneğin yüzdeki sakatlık olduğunu söyler çünkü,

“(..) yüz hem başkasının tanımlanmasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir hem de karşılıklı etkileşimin yoğunlaştığı alandır: Yüz ifadesi diyalogu yönlendirir. Bedenin ifade boyutuna bakıldığında yüzün ayrı bir bütün gibi işlediği görülür. Yüz bir bedendeki, kendi anlam ağıyla başka bir beden gibidir, bedenin geri kalanından ayrı tutulabilir. Her yüz, istençdışı da olsa bir ifade yansıtır” (Ancet, 2008, 33).

Yüzde görünür bir fark belirince, benzerler arası iletişime alışmış gözler, şaşkınlığa uğrar. Bakan kişi, görmeye alıştığından farklı bir yüz görür ve iletişimin alışıldık akışı değişir. Yüzdeki farklılığın derecesi ve onun bakan gözdeki yorumu, farklı yüzün göreceği muameleyi de belirleyecektir. Belli başlı yüz biçimlerinin, sözelimi genç, gergin, orantılı, ışıltılı, pürüzsüz olanların fazlasıyla dolaşımında olduğu güncel imgeler dünyasında⁷ görmesi eğitilen göz için farklı yüz bir uygunsuzluk olacaktır. Bu durumda belli yüz biçimlerinin normu kurduğu bir görme rejiminde görmeye alışan göz, karşısındaki yüzde gördüğü sakatlıkla iletişimin bildiği sularının dışına çıkacaktır. Farklı yüzle karşılaşma, karşılıklı ilişkinin reddine kadar gider. Tüm bunlar farklı yüze sahip kişi için hem sosyal ve kültürel semboller dünyasının dışına atılmak hem de kendisiyle iletişimin kesilmesi anlamına gelir. Bunun yaşamdaki sonuçları arasında, kamusal alanda ısrarla işaret edilmekten, istihdamdan yararlanamamaya, eğitim hakkını kullanamamaktan, meslek edinmemeye değin birçok hak kaybı bulunur. Anlaşılan o ki yüzdeki fark tüm bedene yayılan bir yetersizlik gibi işlemektedir. Bu işleyiş mevcut sakatlık- sağlık sistemi içinde filizlenmektedir.

Farklı yüz, ona sahip olanın ve bakanın içinde yaşadıkları zamana özgü sakatlık-sağlamlık sisteminde yorumlanmaktadır. Sakatlığın kendinde, kendine içkin, değişmez yorumları yoktur. Sakatlık, farkın yorumlanmasının tabii olduğu sistem içinde anlamlandırılır. Kendisini sakat bir feminist olarak tanımlayan Jenny Morris (1991), toplumun sakatlığa ilişkin önyargılarının farklı olanın yorumlanışına ve normal olanın kuruluşuna bağlı olduğunu söyler. Kendi deneyiminden yola çıkarak sakatların norm addedilenlerin dışına atılmasının iki türlü gerçekleştiğini anlatır. Öncelikle, sakat olanın davranış biçiminde fark vardır. Yürüyememek, görememek, sürekli yorgun olmak, nöbetler geçirmek, bir uzvun eksik/fazla olması veya kullanılamaması, öğrenme güçlüğü yaşamak farklı davranmayı beraberinde getirir. Diğer yandan, makul bir yaşam kalitesine ulaşabilmek, hareket edebilmek, ısınmak, barınmak için gereken ek ihtiyaçlar; örneğin ilaç, tedavi, iletişim ve görme desteği aletleri, insani ve teknolojik yardımlar veya kişinin yanında, üzerinde taşınan yardımcı alet edevat fark yaratır. Morris’in altını çizdiği konu, esasen tüm bunların insan deneyiminin bir parçası oluşu, ama norm olmayışıdır (1991, s. 10). Yüzünde farklı olanlar da hem yüzlerinde görünür farkı hem davranış farkını hem de görme, işitme yardımcısı teknolojileri taşıma farkını tecrübe ederler. Bu bakımdan nüfusun çoğunluğundan farklılaşırlar ama bu kendi başına dışlanmalarını gerektirmez. Sadece farklı oldukları anlamına gelir.

Sakat olanın dışlanmasına sebep olan şey, toplumsal yapıp etmelerin altında yatan değerler, inançlar, görüşler ve tutumlardır. Yani sakat olana nasıl davranılacağını söyleyen sakatlık ideolojisidir (Oliver, 2011, s. 227). Yüzünde farklı olan kişiler, farkı olumsuz yorumlayan ve onları toplumsal alandan dışlayan bu sakatlık ideolojileri ile başa çıkmak zorunda kalırlar. Farklı yüzün iletişim kapasitesini yeniden kurabilmesi için, farkın olumsuz değil, sadece herhangi bir farka yorulması ve yaşamın imkânlarından, verimkârlığından yüzleri

⁷ Bir yüzün güzel kabul edilebileceğine ilişkin ölçütler moderniteden beri adım adım gelişmiştir ve sık sık da değişirler. Claudine Sagaert, *Kadın Çirkinliğinin Tarihi* (2020) kitabında yüzün yekpare olarak değil parça parça güzellik, çirkinlik kriterlerine konu olduğunu anlatır. Canlı güleç parıltılı gözler, küçük dar kapalı bir ağız, ne çok aşağıda ne çok yukarıda kalkık bir burun, sağlıklı beyaz dişler, yüzdeki uzuvların yerleştikleri parlak pembe beyaz bir deri ilk başlarda kendini gösteren ölçütlerdir. Bugüne doğru geldikçe, güncel standartların ağızdaki, burundaki, dişlerdeki güzellik işaretlerinin sık sık değiştiğini görürüz.

farklı olanların da payını alabilmesi için mücadele verirler. Mücadelenin sürdüğü alanlardan birisi sosyal medyadır.

Sosyal medya günümüzde, toplumun her kesiminden gelenlerin taleplerini duyurma, hakları etrafında kamuoyu oluşturma ve politikaları yönlendirme için önemli bir yerdir. Gündelik yaşam içerisinde kendini ifade etme araçlarını kullanamayan dezavantajlı kesimler için de kamusal görünürlük kazanma yollarından biridir. Fiziksel sakatlıkları ve farklılıkları olan bireylerin yasal hakları, istihdam talepleri veya benzer sorunları ve ihtiyaçları olan kişilere ulaşma talepleri gibi nedenlerle çevrimiçi kanalları kullanmaları iletişimin hızı ve niteliği açısından avantaj sağlar. Bu yolla ana akım medyada yeterince yer bulamayan eylemler ve talepler duyurulabilir. Bireyler yatay ve açık bir iletişim ortamında ihtiyaçlarını ve kendi deneyimlerini dile getirebilir. Böylelikle kullanıcıların kendi mesajlarını ürettikleri, kolektif becerilerini etkinleştirdikleri dijital örgütlenme modelleri üretilebilir (Fermanoğlu, 2019, s. 144).

Benzer şekilde, sosyal medyada, özellikle Instagram hesaplarında farklı yüzlerin görüldüğü paylaşımlar bulunması ve bunu belli bir grubun, belli bir niyet çerçevesinde yapması, kendisiyle iletişimin kesildiği yüzlerin yeniden diyalog çağrısında bulunmalarının bir yolu olarak okunabilir. Diğer yandan, yüzlerin sahiplerinin yaşamını dönüştürme kapasitesine erişemeyen, yalnızca farklı yüzler tekrarına dönüşen ve değişim yaratmadan kanıksatma yolunda giden paylaşımlar da olabilir bunlar. Sonuçta, farklı yüzlere yaşam alanı açma ya da tekrarlar içinde onların sorunlarını örtme gibi iki çatalı yol karşımıza çıkar.

Bakışların Gölgesinde Yaşam

Görsel temsil aracılığıyla toplumsal sorunlara dikkat çekme ve belli bir gruba yönelik farkındalık yaratma isteğinin veya çabasının görsel sosyolojik araştırmalar içinde hatırı sayılır yeri vardır. Günümüzde görüntüler çeşitlendikçe ve değiştikçe temsilin olanaklarına dair sorulara da yenileri ekleniyor ve görünür olma talebi karmaşıklaşan tartışmalara konu oluyor. Toplumda egemen algının dışında kalan, anormal olarak kabul edilen, ötekileştirilen grupların veya bireylerin görsellerle temsilini bu açıdan farklı boyutlarıyla ele almak mümkündür. Meseleyi körükleyen, temsilin diğer biçimleri gibi burada da görüntülerin kendi tarihselliği içinde kat ettiği yolun ötekini kavrayışta nasıl bir kültür politikası yarattığıdır. Kimin bedeninin teşhir edilebileceğini, kimin gözden uzak tutulacağını, kimin gösterme, kimin bakma hakkı olduğunu belirleyen kültürel yaklaşımlar kimlik ve beden politikalarının ürünüdür.

Görüntü üreticileri de farkın ne zaman, ne şekilde ve hangi konumda temsil edileceğini ve görünürlük alanına çıkacağını belirleyen koşulların içinde üretir. Fotoğraf tarihinde, geçtiğimiz yaklaşık iki yüzyılda, çeşitli şekillerde şiddete maruz kalanlara ait, dezavantajlı gruplara veya bedensel farklılıkları nedeniyle normal dışı sayılan bireylere ait sayısız fotoğraf üretilmiştir. Ancak bu fotoğrafların, konu edindikleri kişilerin toplumda maruz kaldıkları zorlukların ve engellerin çözümüne her zaman olumlu katkı sunduğunu söylemek mümkün değildir. Tersine, görünürlük alanının tertibi ile toplumsal iktidarın işleyişi arasındaki ilişkiler, hiçbir görünürlük alanının, normatif olanı belirleyen çerçevelerden bütünüyle bağımsız olmadığını gösterir (Butler, 2005, s. 144-149). Dahası, görüntü dünyasında normal dışı diye tanımlanan bireylerin görsel temsilleri aracılığıyla seyirlik nesnelere dönüştürüldüğü örneklerin sayısı az değildir.

Susan Sontag (2004), bu tür görsel imgelerin yaptığı şeyin belli bir çerçeveye üretmek olduğunu söyler. Ona göre, özellikle dezavantajlı grupların mağduriyetlerine odaklı ve aynılaştıran görsel temsiller, acıma, iğrenme, korku duyma gibi duyguların kanıksatıcı araçlarına dönüşebilir. Standartlaşmış çerçeveler, kişilerin yaşam deneyimlerine ve onların öznelliklerine dair bilgi vermedikleri gibi, bakanlara da herhangi bir sorumluluk yüklemeyebilir. Aksine, savaş, göç gibi büyük acılar yaşayan ya da farklılıkları yüzünden toplumsal şiddete maruz kalan kesimlerin sorunları karşısında bizler ne yapabiliriz ki duygusunu pekiştirebilirler ve bakanları sessiz – belki de hevesli – seyircilere dönüştürebilirler (Sontag, 2004, s. 102).

Robert Bogdan'ın (2012) sakatların ya da fiziksel görünüşleri farklı bireylerin fotoğrafları üzerine yaptığı tarihi araştırması bu bağlamda dikkat çekicidir. On dokuzuncu yüzyılın ortalarından, yirminci yüzyılın ortalarına kadar fiziksel anomalisi olan bireylerin fotoğraflarının eğlence endüstrisi içinde popüler olduğunu gösterir. Stüdyolarda, özenle hazırlanmış gotik sahneler içinde, birbirinden çeşitli pozlarda, özel kıyafetleriyle bezenmiş ve seyir nesnesine dönüştürülmüş “ucube” bedenler, *freak show*ların⁸ sermayesi olmuştur. Dönemin yüksek sınıfının görsel zevkine hitap ederler. Seyredenler için bu bedenler alışıldık dünyanın çeperlerinin dışında konumlandırılır. Sadece bedensel sakatlıkları, benzemezlikleri olanlar değil, “makbul ırktan” olmayanlar, yabani, vahşi veya medeniyet dışı kabul edilenler de bu görsel şölenin parçasıdır (Bogdan, 2012, s. 7-22). Tıpkı, gösterme hakkını elinde bulunduranların sömürgeleştirdikleri coğrafyaların yıkımını değil, turist bakışlara hizmet edecek egzotik görüntülerini sergilemesi gibi (Azoulay, 2018), bu fotoğraflar da farklı olanın teşhirini olağanlaştırır. Dönemin görsel kültürünün uygun bulunduğu çerçevelerin içine yerleştirir. Hayret veren, şaşırtan, eğlendiren, bakma arzusu uyandıran kareler, sıra dışı kabul edileni gündelik yaşamın dışına iterken, imgesini seyirci kültürünün bir parçası olarak dolaşıma sokar.

Jean-Jacques Courtine de (2013) bedeninin antropolojik tarihi içinde farklı olanın görselleştirilmesine ayrıca bir sayfa ayırır. Çünkü farklı olduğu düşünülen bedeninin seyirlik bir nesneye dönüşmesinin tarihi, aynı zamanda ona atıfla normalin kurulmasının da tarihidir. Özellikle on dokuzuncu yüzyıl ve devam eden yüzyıl başında anatomik farklılığın, egzotik kurgularla çevrelenip, bir tuhaflık olarak sunulması Avrupa’da yaygındır. Egzotik kurgu, coğrafi uzaklık ve ırk farkı vurgusunu arttırmak için kullanılmıştır. Vahşi dekorlar ve onun içinde seyirlik olarak gösterilen “uzaktan” getirilmiş siyahlar, pigmeler, yapışık ikizler, parmak çocuk ya da sakallı kadın; evine el konan, zenginlikleri sömürülen öteki, Avrupalı izleyiciye öyle uzak öyle uzaktır ki, fiziksel olarak bile “bize” hiç benzemez ve bu yüzden başına gelenleri hak eder mesajı vermiştir. Bu bir nevi sömürgeleştirileni insanlıktan çıkarma oyunudur. Avrupa’da panayır oyunlarından, acaibat müzelerine değin birçok vitrinde, sahnede teşhir edilen bu “anormallik”, kitlesel bir görsel kültüre hizmet etmiştir. Toplu bir röntgencilikle farklı olana bakılmıştır. 1930’ların anomali kartpostalları da dolaşımdan kalkıncaya değin iki yüzyıl süren bu toplu röntgencilik “uzak” diyarların sömürgeleştirilmesinin, sömürülenin bedenindeki tuhaflıkla meşrulaştırılmasına yaramıştır (Courtine, 2013, s. 167-218). Georges Vigarello, *Güzelliğin Tarihi* (2013) kitabında, aynı tarihsel dönemi ele alarak kimi bedenlerin hatta köylülerin tuhaf ve çirkin addedilerek teşhirinin, onlara bakan kalabalıkta bir güzellik kriteri oluşturduğunu da söyler. Bu kolektif kabul gören bir ölçüttür. Farklı olanı izleyen topluluk, güzelliği belli bir grubun davranışına, görüntüsüne, alışkanlıklarına ait olarak görmeye başlamıştır. “Eğri-büğrü”, “farklı”, “tuhaf” olanı çirkin olarak izleyip yorumlama, izleyenlerde “türümüzü koruyalım”, “türümüzü mükemmelleştirelim” gibi daha sonraları faşizme temel olacak fikirlerin

⁸ Fiziksel görünüşleri olağandışı kabul edilen kişilere ait performanslar ve sergiler aracılığıyla yayılan popüler kültür eğlencesidir. Seyircilerde çok ve hayret duygusu uyandırarak dikkat çeken bu tür sergiler on sekizinci yüzyılda oldukça yaygındır. Bogdan, nadir bulunan bedensel farklılıkları dönemin estetik değerleriyle bir araya getirerek görselleştiren stüdyolara ve fotoğrafçılara dikkatleri yöneltmek üzere üretilen görüntülerin ortaklıklarını gösterir (Bogdan, 2012).

tohumlarının atılmasına yol açmıştır (Vigarello, 2013, s. 140-143). Avrupa’da tüm bu olan biten sonucunda, “öteki” bedensel olarak icat edilmiş, tüm çıplaklığı ve tuhaflığıyla gösterilmiş, hem de ona atıfla “normalin” ve “biz”in kuruluşu pekiştirilmiştir. Ötekine kabul edilemez bir beden giydirilmiştir. Ya da tam tersi kabul edilemez bir bedeni olan öteki ilan edilmiştir. Ötekinin bedensel olarak bu türlü kurulma mantığı bire bir olmasa da dışlayıcı temel prensipleri bakımından günümüzde hâlâ işlemektedir.

Ancak, normalin ve anormalin nerede başlayıp nerede bittikleri değişmez bir sınıra tabi değildir. Tarih içinde kendileri ve sınırları değişir. Tuhaf olanın sergilenmesi zamanla yerini beden anomalisi anlayışına bırakmıştır. Bedeni “anormal” olanı kuran söylem, tıbbın alanına devrolmuştur. Bedendeki farklılığın izlenmesi toplu röntgencilikten çıkmış ve tıbbi izlemeye, takibe dönüşmüştür. Böylece bedensel fark, yine onu yaşayanın sesinin içinde olmadığı, fakat eskiye nazaran daha steril bir söylem alanında görülmeye ve konuşulmaya başlanmıştır. Tarih içinde, “tuhaf” bedene bakış ve bakan göz, kendini temize çekse de bedensel farkı tecrübe edenler hâlâ yaşamdan eşit pay alamamakta ve farkın ıstırabını yaşamaktadırlar. Günümüzde sakat bedenlerin görselleri geçmişin “ucube” gösterilerinde olduğu gibi gösteri malzemelerine dönüştürülüyor belki ama on dokuzuncu yüzyılın çerçeveleri yeni formlarla varlığını sürdürüyor.⁹ Tanımlamanın ve damgalamanın görsel dilde inceltmiş farklı biçimleri, ana akımlaşmış sunumları, toplumun dışına itilen ve fırsat eşitliği tanınmayan kesimlere yönelik kalıp yargıları besliyor.

Sakat bireylerin medyadaki baskın görsel temsilleri hâlâ hayatın içinde var oldukları kadar çeşitli değildir, iki uçta yoğunlaşır. Bedensel farklılıkları, sakatlıkları ve benzemezlikleri olan kimseler ya mağdurlaştırıcı öykülere eşlik eden, acıma duygularına hitap eden çerçeveler içerisinde görülür ya da eksik oldukları düşünüldüğü için onlardan beklenmeyecek başarı öykülerinin içine yerleştirilir. Mağduriyet öyküleri, sakat bireyleri kendi yaşamlarının öznesi olarak algılamamızı zorlaştırır; yardıma muhtaç, bağımlı, zayıf konumuna taşır. Bu tür haberler, toplumda sakatlara yönelik genel bakış açısı ile paralellik gösterir ve kalıp yargıları yeniden üretir. Bireyleri sürekli başarı öyküleri üzerinden temsil etmek ise, onlara herkes gibi kendi gündelik yaşamlarının olağan akışı içinde değil, ancak onaylanan ve başarılı kabul edilen pratiklerin içinde bir değer atfeder (Barnes, 1992, s. 7-18; Erhat, 2012, s. 80-88).

Tam bu noktada, günümüz görüntü dünyasındaki gelişmeler ve yeni medyanın açtığı alanlar göz önüne alındığında, görünürlük talebinin kimden/kimlerden geldiği sorusu belirleyici bir nitelik kazanır. *Yüzümle Mutluyum Derneği*’nin sosyal medya hesapları, bu soruyu güncel tartışmaların içine çekebileceğimiz örneklerden biridir. 2018 yılında açılan derneğin Instagram sayfasında beş yüze yakın paylaşım ve on iki bine yakın takipçi vardır¹⁰. Gönderiler, yorumlar, beğeniler, görünmeyen doğrudan mesaj paylaşımları, youtube kanalına verilen röportaj linkleri, bu röportajlar altındaki yorumlar, etiketlenen kişiler, onların gönderileri ve takipçileri de hesaba katıldığında bu sayfanın farklı yüz görüntülerinin sanal ortamda dolaşımında olmasına dair hatırı sayılır bir etkileşim yumağı yarattığı söylenebilir. Bu Instagram sayfasına göz gezdirenler elbette pek çok farklı şey düşünebilir ve hissedebilir. Tekil bir görme ve hissetme yolundan söz etmek güçtür.

⁹ Ötekine bakışı “ucube” kavramının yönlendirmesi bugün hâlâ bir yerden çıkıverebiliyor. Bu “ucube gösterileri”nin hayaleti kimi zaman çok güncel bir konuda da kendisini gösterebiliyor. Alberti ve Hoyle (2021), yüz naklinin tarihini anlattıkları makalelerinde, ilk yüz naklinin gerçekleştiği 2005’ten bu yana nakilleri ve etrafında dönen tartışmaları ele alırlar. Onların bir bulgusu bizim konumuz açısından da çok önemlidir. Medyanın yüz nakli vakalarında, alıcıların duyarlılıklarını, gerçekten ne yaşıyor olduklarını hiç hesaba katmadan yayınlar yaptıklarını söylerler ve burada medyanın tıpkı on dokuzuncu yüzyıl “ucube gösterileri” izleyicisi gibi davrandığını belirtirler (Alberti ve Hoyle, 2021, s. 334). Burada üstü kapanan ve temize çekilen bir gösterme biçiminin, en ufak bir yenilikte, dikkatsizlikte veya duyarsızlıkta hemen yine su yüzüne çıkabileceğini görüyoruz. Farklı olanın insan olmaktan çıkarılarak gösterilmesi o kadar da geçmiş bir tarihte kalmamıştır.

¹⁰ Nisan 2022 tarihine ait rakamlardır.

Nihayetinde sosyal medya, içeriklerin üreticileri ve alıcıları açısından farklı yorumlara açık bir yerdir. Bununla birlikte, *Yüzümle Mutluyum Derneği'nin* hesabının getirdiği tüm bu kalabalık olasılıklar dünyasında, burada çizdiğimiz çerçeve bağlamında öne çıkan birkaç eğilim, talep ya da istek belirir. Topluluk üyelerinin, yaşamın sıradan akışına karışma ve toplumun kabul görür parçaları olma istekleri paylaşımlarda ön plana çıkar. Bir yandan bu hesap aracılığıyla kendi deneyimlerini paylaşıırken, öte yandan kendilerine bakan gözlerden nasıl bir bakış talep ettikleri de ifade edilir.

Yüzümle Mutluyum Derneği'nin Instagram sayfasına girdiğimizde karşımıza farklı yüzler çıkar. Yüz fotoğraflarının çoğu ön plandan çekilmiş, yüzdeki farkı açıkça ortaya koyan portrelerdir. Sayfada dolaştıkça yüzlerin farklı oluşunun ardındaki sebeplerin de çeşitli olduğu anlaşılır. Pierre Robin Sekansından, hidrosefaliden, Treacher Collins Sendromundan, nevüsten, ektodermal displaziden, dudak damak yarığından muzdarip farklı yaşlardaki, cinsiyetlerdeki ve uğraşlardaki kişilerin fotoğrafları paylaşılır. Sıradan olanın dışında yüz görüntüsüne neden olan hastalıklar hakkında bilgi verilir, tıbbi literatüre dayalı açıklamalar da yapılır. Ancak, paylaşımlar tamamen bu odakta işlemez. Yüzlerdeki farkların sebepleri ve tıbbi tanımlar ikincil konumdadır. Bu hesapta daha çok farklı yüzlerin kendilerine yönelik bakışı dönüştürme talebi ve farklı yüzleri yaşamın her anının içinde gösterme amacı ön plana çıkar. Farkın bireyselleştirilmiş tıbbi sebeplerine değil, toplumsal etki yaratan sonuçlarına odaklanan içerikler dikkat çeker. Yüzü farklı olanların yaşamdan dışlanmak, evde kalmak zorunda olmak ya da kamusal alanı kullanamamak gibi kısıtlamalara itirazı olarak onların günlük yaşamın akışı içerisinde gösterilmeleri belirgin bir tercihtir. Örneğin paylaşımlar arasında, okul sırasında yüzü farklı bir çocuk veya üniversite aşçılık öğrenimi sırasında yemek tarifi paylaşan bir genç vardır.

Instagram hesabında bu makalenin başlarında andığımız yüzün devamlılıkları ve toplumsallığı içerisinde ele alınabilecek birçok gönderi bulunur. Günlük hayata katılma talebi veya zaten günlük yaşamın içindeyiz mesajı hesap aracılığıyla, birkaç farklı yolla iletilir. Burada günlük yaşama katılma talebi kamusal alanda gezip dolaşmanın ötesine geçen, toplumsal yaşamla kuşatılma arzusunu dile getiren bir taleptir. Derneğin tanışma toplantısı hesaptan duyurulur. Yüzü farklı olanlarla empati kurmak ve duyarlılık geliştirmek amacıyla başlatılan yüzüne bir kelebek emoji kondurma ve fotoğrafını paylaşma kampanyası, okullarda yüzüne yara bandı yapıştırılarak yürütülen yüz eşitliği kampanyası gibi etkinliklerle daha geniş bir alana seslenmeye çalışılır. Bu toplumsal akışın parçası olma taleplerinin ardında, yüzü farklı olanların zorlu toplumsal yaşam deneyimleri vardır. *Yüzümle Mutluyum Derneği'nin* kurucularından olan Emre Erdal'ın çabası bu zorlukların aktarılması için önemli bir örnektir. Erdal, yüzünde farkla doğan kızının yaşam yolculuğuna en iyi biçimde eşlik edebilmek için tıpkı kendisi gibi yüzü farklı çocukları olan ebeveynlerle görüşür. Bu görüşmelerine *Mucizenin Adı Elif* (2018) kitabında yer verir. Dinlediği hikâyeler arasında, toplumsal alanlardan dışlanma tecrübeleri geniş yer kaplar. Metrobüsten atılanlar, okulda istenmeyenler, staj başvurusu reddedilenler, "böyle bir çocuğu dışarıya neden çıkardınız? utanmıyor musunuz?" gibi sorulara maruz kalanlar, suçlu görülen anneler, parkta istenmeyenler, misafir geldiğinde çocuğunu gizlemek zorunda bırakılanlar her an her yerde ayrımcılığa uğradıklarını anlatırlar (2018, s. 86-87). Yüzün toplumsallığı, Instagram hesabında halka halka büyümekte ve daha küresel hikâyelere de açılmaktadır. Örneğin, Face Equality International'ın kurucusu yüzünde farklılık olan James Patridge'in ölüm haberi paylaşılır. Dünyadaki birçok yüzde farklılık

için hak temelli savunuculuk yapan örgütün çatı hesabı olan @faceequalityint¹¹ etiketlenir. Böylelikle *Yüzümle Mutluyum* hesabının evrensel bir topluluğun da parçası olduğu görülür.

Yüzünde farklı olanlar yaşadıkları deneyimlerden yola çıkarak bakışın geldiği yere seslenirler. Damgalayıcı sözlerden kaçınmalarını, hassas bir dil kurmalarını, kendilerini sadece dış görünüşleri ile değerlendirmemelerini, yüzleri farklı diye farklı muameleye maruz bırakılmamalarını istediklerini; yolda, kafelerde, toplu taşıtlarda, okullarda kısaca gündelik yaşamın içinde oldukları her yerde rahatsız edici, dik bakışlara maruz kalmak istemediklerini metinlerle, fotoğraflarla, çizimlerle ifade ederler. Bütün bu paylaşımlar, derneğin – öznelerin bizzat kendilerinden gelen – görünürlük talebini, bu talebin mecrası olan sosyal medya hesaplarını ve görüntülerin kamusal alana giriş mücadelesi veren gruplar açısından taşıdığı anlamı yeniden düşünmemize olanak tanır. Duymaya alışık olmadığımız taraftan gelen “bakış açını değiştir” çağrısı, yok sayıldıkları kamusal alana giriş mücadelesi veren grubun onlara bakan bizlerden talebidir. Bu çağrı, kendimizden farklı gördüklerimizle karşılaşma anını derinleştirme ve içinde yaşadığımız toplumun dışlayıcı ön kabullerini yeniden sorgulatma potansiyeline sahiptir. Yüzünde farklı bireylerin fotoğraflarıyla, videolarıyla onların kendi istekleriyle kurdukları görünürlük alanı içinde karşılaşmak, kimliğin ötekinin görüntüsüyle şekillendiği dünyada garantili sonuçlara varmayı mümkün kılmaya da soruları çeşitlendirmeye imkân tanır: Instagram hesabı, salt fiziksel görünüşü nedeniyle toplumdan dışlanan bireyler için kendilerini var hissettikleri, aidiyet bağı kurdukları bir alan olabilir mi? Görünürlük ile kabul edilme arasında doğrudan ilişki kurulabilir mi? Başka bir ifadeyle “bakış açını değiştir” talebi karşılık bulabilir mi? Bu yolla görsel temsil alanında yeni tartışmaların açılması, normatif olanın görsel temsiline dair tektipleştirici yaklaşımların eleştirisi mümkün olur mu? Yaşanan deneyimleri biricikleştirerek yeni karşılaşma ortamları yaratılabilir mi?

Bu sorular ve daha fazlası, içinden geçmekte olduğumuz görsel dünyanın toplumsal ilişkilerde neden olacağı değişimleri izleyebileceğimiz geniş bir alan sunar. Hareketli bir zeminde akmakta olan bütün bu görüntüler, toplumsal eşitlik talebini nasıl destekliyor sorusunun yanıtı henüz açık ve net değildir. Öte yandan, mevcut iletişim yolları, öznelerin bedensel deneyimlerini yaşama ve paylaşma biçimlerine daha şimdiden farklı görünüşler kazandırdı. Bu değişimler, güvenli bir mesafeden dünyayı izleyen seyirciler olmanın ötesine bakmaya zorlar. *Yüzümle Mutluyum Derneği*'nin yukarıda bahsettiğimiz paylaşımlarında olduğu gibi bedensel farklılıkları, sakatlıkları ve hastalıkları nedeniyle yaşadıkları deneyimleri gündelik pratikler içinden konuşmak ve göstermek isteyen kişiler, bu deneyimleri yaşayanlar kadar uzağında olanlar için de etkili bir iletişim zemini yaratır.

Instagram hesaplarında hastalık ya da farklılık konulu içerikleri doğrudan kendi deneyimleriyle aktaranların ürettikleri bilgi ve görüntüler, geniş bir kamuoyunun sağlık okuryazarlığına katkı sunar. Yüzünde farklılar ve sosyal medyada onlarla karşılaşanlar arasında bir sağlık iletişimi kurulması olasılığı doğar. Sosyal medyada böyle bir hesabı takip eden ya da bir görüntüye tesadüfen denk gelen birisi az ya da çok gördüğü yüzün ardındaki yaşam deneyimine, sağlık durumuna ve hastalık tecrübesine ilişkin merak duyacak ve bilgi edinecek ya da çocuğu yüzünde farklı doğan bir ebeveyn kendi deneyimine benzer şeyler yaşayanları bu yolla bulacak ve çocuğun tanısının, tedavisinin, yaşamının yönlendirilmesinde bilgi alışverişinde bulunabilecektir. Son yıllarda internet, sağlık ve hastalıklar hakkında bilgi aramak üzere yola çıkanların en çok başvurduğu kaynaktır. Ne var ki buradaki reklamları, yönlendirmeleri, kötücül hastalık anlatılarını, dolaylı tecrübeleri ve yanlış bilgileri aşip, aradığını bulmak ve güvenilir bilgiye ulaşmak hiç de kolay değildir (Sezgin,

¹¹ <https://www.instagram.com/faceequalityint/>. 8 Nisan 2022 tarihinde erişildi.

2013, s. 88). Bu açıdan, kimi hastalıkların ve farklılıkların ilk elden yapılan paylaşımları, hem tıbbi süreçler hakkında deneyim aktarımıdır hem de toplumsal zorluklar ve engeller hakkında bilgi verir. Deneyime dayalı sağlık, hastalık, sakatlık, farklılık anlatıları kurulması tıbbin teknik dilini hafifletebilir, internetteki yanlış hastalık bilgilerinden kurtulmak için bir yol izi sunabilir. Böylece bu paylaşımlar, kişilerin sağlık sistemini anlama, doğruyu yanlış değerlendirilme, tedavileri takip edebilme gibi becerilerini güçlendiren sağlık okuryazarlığına katkı sağlar.

Benzer dertlerden muzdarip olanların buluşması, bilgi edinmek açısından kıymetli olduğu kadar dayanışma geliştirmek için de önemli bir başlangıçtır. Bu durumda, farklı yüz paylaşımlarının ve onların ardındaki yaşam deneyimlerinin kamusal alana açılmasının getireceği olumlu bir diğer sonuç, sosyal medyanın hak savunuculuğu için bir imkân sağlamasıdır. Dijital beşikten sanal mezara uzanan yaşamlarımız içinde, artık gerçek ve sanal dünya arasında bir sınır bulmak mümkün değildir (Bokor, 2021, s. 157). Bu geçişliliğin getirdiklerinden birisi, politik mücadelenin, hak arayışlarının, bilinç yükseltmenin, farkındalık yaratmanın, çeşitli toplumsal hareketleri yürütmenin bir yeri olarak sosyal medya kullanımınıdır. Diğer bir deyişle, birçok toplumsal hareket sokaklar kadar sosyal medyayı da eylem yeri olarak görmektedir. Üzerine düşündüğümüz yüzünde farklı olanlar gibi gruplar için sosyal medya bir hak savunuculuğu platformu olarak iş görebilir. Örneğin yüzünde farklı olanların yaşamını rahatlatacak görme ve işitme teknolojilerinin sosyal güvenlik kapsamına alınması talebi, kamusal alanların, sınıfların, toplu taşımının yeniden onlara uygun düzenlenmesi çağrısı, akran zorbalığının son bulması için yapılabilecekler, dış görünüşle alay edilmesinin, rahatsız edici bakışların, ayrımcılığın, dışlanmanın son bulmasına yönelik çabalar Instagram hesabından duyurulur.

Hak temelli taleplerin ve yaşam alanı açmaya yönelik kolektif çabaların yanında kişisel iyi olma haline dönük çağrılar da bu hesaplar aracılığı ile iletilir. *Yüzümlerle Mutluyum Derneği*'nin paylaşımları arasında yer alan "vazgeçmemeliyiz ve problemlerin bizi yenmesine izin vermemeliyiz", "kendin ol", "her şeye rağmen hayata gülümse", "cesur ol", "kendini sevmek diğer tüm sevgilerin başlangıcıdır" gibi yüreklendirici sloganlar, yüzünde farklı olanlara yalnız olmadıklarını, güçlü olduklarını duyurur. Yüzünde farklı olan birisi için umutsuz, yorgun, bıkkın ve yalnız hissettiği bir anda bu tür bir çağrıyla karşılaşmak onu kendisi ve diğerleri için mücadeleye davet edecektir. bell hooks (2020), feminist mücadelede kendine yönelik sevgi büyütmenin önemli bir yeri olduğunu vurgular. Bu, yüzünde farklı olduğu için dışlananlar dahil, diğer ezilenler için de geçerlidir. Toplumsal kabulü alamayanlar, hor görülenler, ikincilleştirilenler için kendine dönük bir sevgi yeşertilebilir, içsel benliğini geliştirmek, yaratıcılığını keşfetmek toplumsal koşulları dönüştürmeye yönelik politik bir eylemdir. Kendin gibilerle buluşabilmek ise dönüşümün etkisini kuvvetlendirecektir. Sosyal medyada yer alan sloganlar bu bakımdan bir "duygu yoldaşlığı" çağrısı olarak da okunabilirler.

Derneğin sloganı "bakış açını değiştir" çağrısı ise kendimizi, öteki ile karşılaşma biçimlerimizi, toplumsal ve kültürel alışkanlıklarımızı, insan bedenine yüklediğimiz yerleşik anlamları gözden geçirmek için bir fırsat sunar. Bu çağrı, toplumsal yaşamda sosyalleştikleri andan itibaren bakışların şiddetine maruz kalan bireylerin çağrısıdır. Sahip oldukları yüzle, ayrımcılığa maruz kalmadan yaşamlarını sürdürmek isteyen kişilerin bakan bizlere yönelttikleri bir çağrı. Yerleşik güzellik anlayışına uygun veya normal kabul edilen bir yüze sahip olmadıkları için toplumda maruz kaldıkları engellerin, aşağılanmanın ve ayrımcı tutumun bir insanın yaşamında nelere mal olabileceğini düşünmeye davet. Hepimiz yaralanabilir varlıklar olarak, benzer risklere sahip varlıklar olarak, ötekinin kırılabilirliğine dair sorumluluklarımız olduğunu hatırlatan ve ötekine bakışın şiddeti üzerine düşünmeye teşvik eden bir ses.

Sonsöz

Son yıllarda, beden sınırlarının farklı türlere, dünyaya ve birçok olasılığa doğru açıldığını, durmadan akan bir oluş halinde biçimlendiğini tartışan önemli bir sosyal bilim literatüründen söz etmek mümkündür. Burada tartıştığımız yüzünde farklı olmak ve kendi imgesini üretip onu diğer imgeler dünyasına doğru açmak bu tartışmalar içinde ele alınabilir. Sakatlık, farklılık, benzemezlik, hastalık söz konusu olduğunda, bu deneyimi yaşayan kişi sorunlarıyla birlikte böylesi deneyimlerin uzağında olan kalabalık tarafından yalıtılmış bir alana kapatılıyor ve bireyselleştiriliyor. Sakatlık-sağlamlık sistemi içinde, farklı yüz büyük ölçüde tıbbileştiriliyor ve birbirine benzer yüzlerin konforu içinde yaşayanlar sorumluluklarını tıbbin alanına devretmiş oluyor. Halbuki farklı olanın onurlu ve rahat bir yaşam sürmesine refakat etmek yalnızca tıbbin alanında gerçekleşmez. Burada bir yandan, benzer yüzlerin toplumsal onayı içinde yaşayanların, farklı olana bakarken ortaya çıkan bakışın şiddetine son vermeleri sorumluluğu söz konusudur. Öte yandan, farklı olanın yaşamın imkânlarından faydalanabilmesi için benzer ve çoğunlukta olanların alması gereken hak temelli önlemler vardır.

Yüzü farklı olan kişiler, dışlandıkları, bakışın şiddetine maruz kaldıkları ve toplumsal kabulü alamadıkları bir ortamda derdini ifade edecek bir ses, kendisiyle özdeşlik kuracağı görüntüler ve öznel sorunlarını kamusal alana açacak yollar bulmakta zorlanıyorlar. Kendi kendine yardım veya kendi bedenini olumlama gibi yine kendini onaylamaya dönük yalnız çözümler, bireysel sorumluluk ve eylemler önermiş oluyor. Halbuki daha kalabalık çözümlere ihtiyacımız var. Bu kendine kapanan çemberi kırmanın, kolektif duygular ve hareketlerde buluşabilmenin, yüzdeki farklılığı bir dışlanma vesilesi olmaktan çıkarabilmenin ve yaşamın akışına, yüzüne indirgenmeden dahil olabilmenin yollarından birisi, mevcut imgeler sisteminin dönüştürülmesinden geçiyor. Bu açıdan yüzünde farklılık olanların, bugün yüz normlarını kurmada etkin rol oynayan sosyal medyada kendi deneyimlerini ve görüntülerini paylaşmaları kıymetli bir açılma yaratıyor. Böylece, kişinin kendi içine kapanmak yerine dünyaya doğru açılarak, “tenin sınırlarının ötesine” (Federici, 2019) geçerek ve ortak yaşamdan onaylanarak, sevilerek, kabul görerek pay almak istemesi talebi ortaya çıkıyor.

Bu talebin kendine yer bulduğu günümüz sosyal medya deneyimleri, bedene yönelik sınıflandırıcı ve dışlayıcı politikaları dönüştürücü potansiyele sahiptir. Sosyal medya görünürlüğünün, ayrımcılığa uğrayan bireylerin gündelik yaşamlarındaki sorunları ortaya koyacak şekilde genişlemesi bu anlamda büyük önem taşıyor. Sakatlık çalışmalarının bize gösterdiği biçimiyle, sakat ya da dezavantajlı bireyler sadece başarılı kabul edilen standartlara ulaştıklarında değil, bir arada olmaktan keyif aldıklarında da gündelik yaşamlarının içinde olağan işlerle meşgul olduklarında da veya eşit haklar talep ettiklerinde de görülmek istiyorlar. Standartlaşmış, normun içine davet eden sunumların dönüşmesi, kendi yaşamlarının öznesi olan, arzu ettikleri halleriyle gündelik yaşamlarını paylaşan bireylerin de görünürlük alanına dahil olmasına bağlı. Yüzlerindeki farklılık nedeniyle ayrımcı bakışa maruz kalan bireyler, farklılıklarını, ardındaki kişiyi örten, ötekiyle arasına aşılmaz mesafe koyan bir maske gibi taşımaya itiliyorlar. Oysa, dünya çapında milyonlarca çağdaşları gibi yüzünde farklı kişilerin de temas kurmak, kendilerini anlatmak, görüntülerini paylaşmak, dijital platformları kullanmak yönünde istekleri var.

Elbette, tek başına Instagram hesabında yer alan fotoğraflar, bakan herkesin zihninde yüz eşitliği talep eden bireylere ait fotoğraflar olarak karşılık bulmayacak. Bununla birlikte, yüzünde farklılıkları ve benzemezlikleri olan bireylerin görüntülerinin sosyal medyada yaygınlaşması, görünürlük alanının demokratik kullanımı

yönünde atılan adımlardan biri gibi duruyor. *Yüzümle Mutluyum Derneği* bu noktada inisiyatif almış, farklılıkları nedeniyle gündelik yaşamda karşılaştıkları sorunlarla mücadele etmeye çalışan bir grup. Sosyal medya aracılığıyla da olsa görünür olmanın, burada paylaşımlarda bulunan bireyler açısından ortak kimlik ve aidiyet ihtiyaçlarını karşılama noktasında büyük önemi olduğunu vurgulamak gerekir. Herkes gibi eğitim ve çalışma haklarını ayrımcılığa maruz kalmadan almak isteyen bireyler, sosyal medya hesaplarını, taleplerini dile getirebildikleri bir kanal olarak kullanıyorlar. Ötesinde ise, yaşamın olağan akışı içinde, eşleriyle dostlarıyla, gündelik meseleleriyle, bazen şiiirleriyle, sohbetleriyle, bazen de öylesine sessizlik içinde, kendi halinde olmak, olduğu gibi görünmek, olduğu gibi kalmak istiyorlar.

Kaynakça

- Alberti, F. B. ve Hoyle, V. (2021). Face Transplants: An International History. *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 76 (3), 319-345.
- Ancet, P. (2008). *Ucube Bedenin Fenomenolojisi*. (E. Topraktepe, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Azoulay, A. (2018). Her Şeyi Göstermeme Hakkı: Belgesel Fotoğraf ve Yıkım Görüntüleri. (D. Yılmaz, Çev.). E-Scop. Erişim <https://www.e-skop.com/skopbulten/her-seyi-gostermeme-hakki-belgesel-fotograf-ve-yikim-goruntuleri/4059>
- Barnes, C. (1992). *Disabling Imagery And the Media. An Exploration of the Principles for Media Representations of Disabled People*. Halifax: Ryburn Publishing.
- Black, D. (2011). What is a Face? *Body & Society*, 17 (4), 1-25.
- Bogdan, R. (2012). *Picturing Disability*. New York: Syracuse University Press.
- Bokor, T. (2021). Dijital Beşikten Sanal Mezara Gerçek-Sanal Dünyadaki Etik Sorunlar. (H. Aydoğan, Çev.). *Vira Verita* 14, 157-166.
- Bozok, N. (2019). Hastalığını Dünyaya Doğru Açmak, Anlatmak, Dayanışmak ve Güçlenmek: Instagramda #kanseredans Etiketinde Kanser Deneyimlerini Anlatan Kadınlar Üzerine Netnografik Bir Çalışma. Bildiri Sunumu. 4. Ulusal Antropoloji Kongresi. Antropoloji Derneği, İTÜ Maçka Tesisleri, İstanbul.
- Butler, J. (2005). *Kırılgan Hayat*. (B. Ertür, Çev.). İstanbul: Metis.
- Claudine, S. (2020). *Kadın Çirkinliğinin Tarihi*. (S. Kenç, Çev.). İstanbul: Maya Kitap.
- Courtine, J. (2013). Anormal Beden: Şekil Bozukluğunun Kültürel Tarihi Ve Antropolojisi. Alain Corbin, Jean-Jacques Courtine, Georges Vigarello (Der.), içinde, *Bedenin Tarihi 3: Bakıştaki Değişim* 20. Yüzyıl (s. 167-218). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Erdal, E. (2018). *Mucizenin Adı Elif*. İstanbul: A7 Kitap.

- Erhat, I. (2012). The Disabled Sporting Body and the Media. *Akdeniz İletişim Dergisi*, 16, 80-88.
- Federici, S. (2019). *Tenin Sınırlarının Ötesinde*. (Ö. Karakaş, Çev.). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Fermanoğlu, Ö. (2019). Çevrimiçi Hariciler: Türkiye’de Dijital Engelli Aktivizmi Üzerine Bir Araştırma. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, 56, 119-152.
- Goffman, E. (2009). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. (B. Cezar, Çev.). İstanbul: Metis.
- hooks, b. (2020). *Duygu Yoldaşlığı: Kadınların Sevgi Arayışı*. (Ö. Karakaş, Çev.). İstanbul: Bgst Yayınları.
- Le Breton, D. (2014). *Yüz Üzerine Antropolojik Bir Deneme*. (O. Türkay, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Legros, R. (2011). *Modern Bireyin Doğuşu*. Tzvetan Todorov, Bernard Focroulle, Robert Legros (Der.), içinde, *Sanatta Bireyin Doğuşu* (s. 61-96). (E. Özdoğan, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Leppert, R. (2020). *Nü: Batı Dünyası Modernite Dönemi Sanatında Bedenin Kültürel Retoriği*. (A. Çavdar, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Michaud, Y. (2013). *Görselleştirme: Beden ve Görsel Sanatlar*. Alain Corbin, Jean-Jacques Courtine, Georges Vigarello (Der.), içinde, *Bedenin Tarihi 3: Bakıştaki Değişim 20. Yüzyıl* (s. 343-357). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Morris, J. (1991). *Against Prejudice: Transforming Attitudes to Disability*. Londra: BPC Hazell Books.
- Oliver, M. (2011). *Sakatlığın İdeolojik İnşası*. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı, Yıldırım Şentürk (Der.), içinde, *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak* (s. 227-242). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Sezgin, D. (2013). *Sağlık Okuryazarlığını Anlamak*. Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi, Özel Sayı 3: *Sağlık İletişimi*, 73-92.
- Sontag, S. (2004). *Başkalarının Acısına Bakmak*. (O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Agora Yayınları.
- Vigarello, G. (2013). *Güzelliğin Tarihi*. (E. Ataçay, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.